

יומן גיטו ורשה

מאת ת. א. קפלן

פסח, תש"ב

2.IV.42

ליל "הסדר" השני של פסח תש"ב

בכלל לא היו לחיינו סדר אף בימי השלווה. עצם הגלות הוא אי-סדר. פעמיים בשנה היינו עורכים "סדרים" כפי המצווה; אבל במקום שלא נצטוונו היו אי-סדרים. והשתא, בגלות גרמניה, לא זכינו אף לשני "הסדרים" המלאכותיים, לסדרי החג מפני שחגנו הפך לאבל ושבתה כל שמחה.

ראשית — הלך-הרוח הכללי. אין אנו רואים שהקץ ליסורינו יהא ממשמש ובא. עד כה היינו דוחקים את הקץ מפני ששאפנו לברוא. עכשיו נתאכזבנו. ויאוש שבא אחרי אכזבה אין קצה לעומקו ולתהומו. אוי לו מצב-נפשי שבא אחרי נענוע יד, כאומר: "אפסה כל תקוה — ויעבור עלי מה!"

ושנית — להלך-רוחנו היאושי יש לו על מה לסמוך. המאורעות האחרונים נותנים אותותיהם שהבטחת המנהיג לעשות ביהודי אירופה כליה פיזית מתחילה להיות מוצאת אל הפועל עליידי עושי דברו ובפקודתו. ובשעת מלחמה הוא כל יכול. לפני החג התחילו גירושים אכזריים מערי השדה. מלכות רשעה זו מכינה לנו במחשבה תחילה סיורפריזי-גירוש לפני החג. אין זה אלא סדיום פוליטי שרק פסיכופטים מוכשרים לה. מפני הערבוביה שבחיינו קשה לקבוע רשימה מדויקת של הקהלות היהודיות שלקו בגזירת הגירוש. אבל את הגולים כבר זכינו לראות בחצות ורשה. קבוצות, קבוצות של נדכאים וחלכאים שנעקרו בערבי החג ממקומות מטעם. הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם וכל הטפליא אשר ברגליהם. יש מהם ההולכים רגלי ותרמיליהם על כתפיהם. זו שארית הפליטה של הונם ואונם, השיוור של עבודת חיים שלימה, כי לפני הגרשם הסרדיזטים הגרמנים גוזלים מהם את כל אשר להם. ויש מהם הנוסעים בעגלות. סיפוריהם מקפאים את הדם בעורקים. בתולדות ישראל הרוויות דם לא היו עוד גירושים אכזריים בצורה כזו. ערום כיום היוולדך אתה לוקח את מקל הנוודים בידך מבלי דעת את תמצא מנוח לגופך הרצוף. ובדרך נדודיך עוד אתה צפוי לסכנת מוות. העוללות והנמושות, המועמדים לאינו מחלה בדרך, נשארים מאחוריהם ומרצחי "המנהיג" שמים קץ לחייהם וליסוריהם. מאורע כזה נודע לי מפי איש מהימן: אחות אשתו שגורשה מאוטבוצק הרגישה מרוב צער ויסורים חולשה ברגליה וישבה לנחת; מיד פגע בה חץ ובקשתה נתמלאה: באה למנוחת עולמים!

כפי שצינתי קהילות יהודיות לעשרות הלכו בגולה וברובן הן באות לגיטו הורשאי שאין בה מקום לחדו של מחט. הגיטו המקוצץ מלא על כל גדותיו; מצבו הסניטרי קשה מנשוא; אין לך עלית-גג שאינה מאוכלסת; וכשתבוא להוסיף על כל אלה עשרות אלפי פליטים חדשים אתה מכניס דבר חדש לגיטו. מגיפת

ראה "בצרון" חוברת ג', כרך ג"ט, שבט-אדר, תשכ"ט. פרקי היומן האלה רואים אור בפעם הראשונה והומצאו לנו עליידי ד"ר אברהם י. כ"ץ.

הטיפוס נעצרה קצת בחודש האחרון. משהתחילו הגירושים התדושים שוב פרצה בכל תקפה ועוזתה. ועוד ידה נטויה לאחז שיתחילו ימי החום.

היום, היום הראשון לחג הפסח, הובאו אל הגיטו הורשאי אלפים גולי ברלין. גולים אומללים אלה לא באו אלא "הובאו", כי הובלו בפקדת השלטון הנאצי לקרונות כצאן טבחה והובאו תחת פיקוחם של נוגשים עריצים מברלין ורשאה. הידיעה הזאת זיעזעה את כל הגיטו ושבת חגנו.

בן־אורי ומותו

יום ג', ד' דחהמ"פ, תש"ב

7.IV.42

אחרי יוסף דוד בורגשטיין ז"ל הלך בדרך כל הארץ בן־אורי. בשמו הפרטי — באנקלדר. ואולי באמרי: "בדרך כל הארץ" אין כאן מן הדיק. אין דרך כל הארץ למות ברעב, ובן־אורי מת פשוטו כמשמעו ברעב. שחקה לו השעה ונפח את נשמתו בבית־חולים; אבל אין זה אלא במקרה: לאחר שהוציאו אותו מדירתו הפרטית עבר לנקודת פליטים; ואשר יחלו ב"נקודת פליטים" אין משהים אותם שם במחלתם מפני הסכנה הצפויה ל"בריאים". ולכן תיכף להחלתו העבר לבית־החולים. כבר היה גוסס; לא עברה יממה ונפטר מעולמו ומיסוריו. אלמלא הקדים בית־החולים להעבירו ולהשכיבו במיטה היה נופל ברחוב והיה מת תחת כיפת השמים כדרך יתר חללי הרעב מבני הגיטו. בכל יום תמצא את פגריהם כשהם סרוחים־שטוחים על פי רוב לרוחב המדרכה ושעות עזרות עד שימצא שוטר יהודי ההוגה אותה ממסלת הרבים הצידה (אפילו לא לרשות היחיד!) ומכסה את פניהם בגליון נייר.

בן־אורי סופר היה, עובד ספרותי בעל טעם ושקדן במלאכתו, וכשפסקו הוצאות־הספרים ועמקן כל העבודות הספרותיות והטכניות המרוכות במלאכתן פסקה חיותו. הכל תלוי במזל. סופר ועתונאי — מי עדיף ממי? הוה אומר: סופר; ואף על פי כן נסתחפה שדם לגבי תמיכת הדו־וינט, שהעדיף דווקא את העתונאים. כאן יש דברים בגו: את העתונאים יראים; דירקטורי הדו־וינט ושל "הצדקה הגדולה" זקוקים להם בימי השלום לאחר שיעמדו שוב על מכונם וקסת הסופרים בידם. בידם להרים ולהשפיל; בידם לשבח ולגנות. ולכן תומכים בהם מקופת הצדקה ומאריכים את ימיהם. אחד מדירקטורי הדו־וינט אמר בשעתו מפורש: "אנחנו מעוניינים רק בעתונאים; להם אנחנו זקוקים". תיתי לו שהודה על האמת. אלא ששכח שהקופה היא רק ברשותו, אבל אינה שלו ולא קנינו הפרטי היא. איך שהוא — אבל קופה זו הופקדה בידו והוא עושה בה כאדם העושה בתוך שלו. ועוד: במידה ידועה הודו שאף סופרים זכאים ליהנות מקופת הדו־וינט, אבל קבעו לכלל שרק סופרים־יוצרים, סופרים בעלי כשרונות ששמש כבר נתפרסם בעולם הספרות זכאים לתמיכה, שתאריך את ימיהם ותתן להם חיזוק להגיע ליצירתם המחודשת. להם הראו לפעמים חיבה יתרה והושיטו להם יד עזרה בעניים ובצרתם — סתם סופר היה בעיניהם כאחד מכל המון בית ישראל. אותו אין להעדיפו על יתר הנצרכים המגיעים לרבבות. ואף כאן טעו:

אין הספרות נבנית רק על ידי מפורסמים. היוצרים האמתים, שנער

יכתבם, נותנים לה טפין טפין ולא מהם תיבנה. ברובה היא הולכת ונוצרת לא על ידי יוצרים אלא על ידי עובדים שקדנים המסורים למלאכתם ומוסיפים לבנינה לבניה על גבי לבניה ואריח על גבי אריח. לא כל מקצועות הספרות המזוינים את שדרות העם הרחבות זקוקים ליוצרים. הספרות בכלל — יש שהיא יצירה; יש שהיא חכמה; יש שהיא אמנות; ויש שהיא — מלאכה. וכשם שהיא זקוקה ליוצרים כך היא זקוקה לעובדים שמחשיבים אותה למלאכת הקודש ומשתדלים להוציא מתחת ידם דבר מתוקן. בלעדם לא תיבנה שום ספרות; בלעדם כמותה תצטמצם ותהיה כאילו אינה.

ובן־אורי היה עובד ספרותי נאמן, בעל טעם, וידע את אשר לפניו. בכל מה שהוציא מתחת ידו היו טעם ויופי. לא היה בעל מקצוע. אבל כל מקצוע שנמסר לידו מצא בו את המומחה שלו. שקדנותו לא ידעה כל גבול, וטעמו הטוב היה מסייע לו למצוא את דרכו בכל מקצוע שעסק. התחיל בעבודה וסיים ביצירה. ובמה לא עסק? ראשית — מילא תפקיד של עורך צנוע. הרבה „גדולים“, כביכול, שולחים ל„ההוצאה“ את כתבי ידם בלתי מוגהים, משובשים ומסורסים, מלאים שגיאות בלשון ובסגנון. כתב יד כזה נמסר לבן־אורי והוא יצא מצותחצח וראוי לדפוס. בהרבה כתבי־יד — יותר משהכניסו בהם המחברים מחולליהם הכניס בהם בן־אורי בתיקוניו ובהגהותיו. אלא שאיש לא ידע את מילדם. בן־אורי לא היה היסטוריון בעל מקצוע. אבל צאו וראו את תרגומו העברי המצוין לכרכים ה' ו' של „תולדות ישראל“ לגרץ בהוצאת „צנטרל“. יופי וטעם שיפליאו את כל אחד שיש לו חך ספרותי טועם.

בן־אורי לא היה תיאולוגן והפילוסופיה של ימי הבינים לא היתה מקצועו. ואף על פי כן תירגם ליהודית את „הכוזרי“ ואת „מורה נבוכים“ תרגום נפלא, המאיר את העינים לכל המעיינים שאינם יודעים לשון אחרת. הוא קל להבנה, מדויק בסגנונו ופשוט בביטוי.

וכן בכל מקצוע שעבד.

לכשתרצה — הרי לך כל הפיוט העברי בתרגום יהודי. כל רז לא אניס ליה. צלל במימי המליצה הפיטנית והעלה את יפים בסגנון אידישאי פשוט ונות. אף הידעים עברית יהנו מן התרגום יותר מאשר מן המקור.

גם עבודותיו הלסקיטוגרפיות ראויות לתהילה ולשבח. מספרם־לגיון: „דקדוק עברי“, מלונים (עברי־אידי; עברי־פולני; עברי־גרמני) וספרי שמוש וקריאה שונים. כולם ערוכים בטוב טעם ומתוקנים יפה־יפה.

מעובדים ישרים ונאמנים כאלה נבנית הספרות.

אבל דירקטורי הדזוינט אינם זקוקים לספרות. שמנדריקאים הם. הם מחבבים רק את יוצרי הספרות שאת דבריהם אינם קוראים ואינם מבינים. ואת העתונאים הם מקרבים לצורך עצמם... חטאתם לא תכופר!

„לועג לרש“

11.IV.42

לימים שאחרי החג היה תמיד לחיים היהודיים הלך־רוח מיוחד. התג בקדושתו הבדיל בין חול לחול. מאיסרו־חג והלאה כאילו נכנסו לתקופה חדשה.

ותמיד קיוו כי הנכנסת תהיה טובה מחברתה שקדמה לה לפני החג. "בחינוך" ההורים אין כל סימן וזכר להלך-רוח כעין זה.

ראשית לא היה זה "חג המצות", מפני שמונים אחוזים מיהודי הגיטו אכלו חמץ; אם רק השיגה ידם לקנות את החמץ "הזול". בעצם ימי החג הכריזו תגרני הרחוב על מעשה האופה שבכללותיהם. חלונות-הראווה שבחנויות למכולת היו מסובלים ככרות לחם וגלוסקאות כמו בימי החול ולקוחות היו נכנסים ויוצאים כדי לקנותם. הדחקות הנוראה שבגיטו העבירה אותנו על דתנו ועל מסורתנו. יהדות פולניה לא עמדה בנסיון.

ושנית — לא היה זה "חג-הפסח" מפני שהמשחית לא פסח על בתינו. בימי חולו של מועד היה חורבן לובלין. הגיעונו שמועות מדויקות ונאמנות ששערות ראשנו סמרו לשמען. מעידות הן שהתחיל הפרוצס של האבדון הפיזי ש"המנהיג" הכריז עליו בנאומו האחרון.

ושלישית — אף לא היה זה "חג-האביב" מפני שקור החורף עמד בעינו אף בימי החג. המים הקפואים שבצינורות עוד טרם נמסו. ופרחי אביב היו לנו — על זכוכיות החלונות. זקני הדור אינם זוכרים שינוי סדרי בראשית כזה מיום היותם. היינו מעוטפים וכרוכים בסחבותינו החרפיות שלא פשטנו מעל גויותינו הכחושות והרזות במשך כל חדשי החורף. בבתי התפילה שרר קור נורא והמתפללים עמדו להתפלל כמות שהם — כלומר: מלובשים בגדי חורף ומנעלי-יד. וגם אמצעי זה לא הועיל: יצאנו קפואים ומכווצים מקור חרפי שאכל את חצי בשרנו. לחגנו הלאומי היפה יש כינוי רביעי — חג החרות. אבל חס לנו מלהזכיר את הכינוי הזה בכדי שלא נעבור על "לועג לרש חרף עושהו".

חורבן לובלין

17.IV.42

לשמע לובלין רעדה אחזתנו. בסכנת חיים נמלטו איזה פליטים מעיר ההריגה ובאו לגיטו הורשאי. סיפוריהם מקפויאים את הדם בעורקיך. שמועות מחרידות היו רווחות בין ההמונים עוד טרם בואם; אבל מי האמין להן? חשבנו, שלא יצאו ממקורות נאמנים. כשאין עתונות והכל נמסר בלחישה עלולה כל שמועה להתגזם. הנסיון לימדנו שכך הוא, והנה באו עדי ראיה, מי שהיו מועמדים לגירוש למקום המיועד על ידי המרצחים ושיחקה להם השעה להתעלם ואתרי עינויים גדולים לבוא למקום ישוב. בגיטו הורשאי מתקיימת קולוניה לובלינית. הפליטים היו אורחיה ומרציאיה במועצה חשאית שהתקיימה לשם חיפוש אמצעי-הצלה בעד השארית. מה שסיפרו היה כל כך איום ונורא עד שקרובים היינו לחשוד בהם שגם הם מגזימים ומפליגים, כי אין בני אדם שנבראו בצלם אלקים מוכשרים לתועבות כאלה.

אבל אם כה ואם כה — עובדה היא שהמציאות עלתה על הדמיון. לובלין היהודית, עיר של חכמים וסופרים, מקום התורה והיראה חרבה חורבן גמור ושלם. עדה שלימה של ארבעים וארבעה אלף יהודים נעקרה משרשה והיתה לחרם. מוסדותיה, בתי כנסיותיה ומדרשיה עקרו מן העולם — כל הונה תוחרם, נגזל ונשרף, כי עירומים כיום הולדם עזובה בניה לפני צאתם בגולה. עם פרוץ

הגזירה גורשו ארבעים אלף יהודים; כעשרת אלפים נשארו. כשעבר הזעם הראשון כמעט שהיו בטוחים שכבר באו אל "המנוחה". בהם לא יגעו עוד. והנה הביטחון היהודי שוב איכזב. אחרי עבור ימים אחדים נגזרה גזירה נוספת שלובלין צריכה להישאר "יודע־ריין"; וגם השארית שתתה את כוס התרעלה. כהיום — לא נשארה אף פרסה יהודית בעירו של [המהרש"א?]. כתלי בית מדרשו נכתמו בדם נקיים. ה"מועצה היהודית" פורקה והופקעה מכל זכויותיה; חמישה מחבריה נשארו בכדי להיות לעינים למרצחים בשעת מהלך החיסול של הקהילה. הם יורו באחרונה! הרגיע אותם הסרדיוט — מי פילל לאסון נורא כזה?!

אין ספק שבין הגולים ובין יתר עדי הראייה ימצאו רושמי רשומות שיספרו לדור יבוא את דבר החורבן לכל פרטיו. מהם שהיו נוכחים בשעת הגירוש והטבח; מהם שהיה להם שיח ושיג עם המרצחים, ומהם שברשותם נמצאים תעודות, מוסמכים וכתבים שאפשר למצוא בהם חזות-הכל. אני רחוק ממקום המעשה — החומר שאספתי — גם הוא אינו אלא מפי השמועה. איני בקי בשבילי העיר ואיני מכיר את מוצאה ומבואיה. ואף על פי כן אין אני בן חורין מרשום ראשי פרקים של חורבן לובלין, לו יהא על פי השמועה ורק בקווים כוללים. בדורות הבאים כל מלה בסלע.

בגזירת הגירוש היתה הפתעה גמורה ליהודי לובלין; כי דוקא בעיר זו לא הכביד השלטון את ידו על יושביה היהודים. הנאציזם אינו שיטה המשווה את כלם יחד בין לרעה ובין לטובה. עקרונו הוא — לכל אחד לפי פעלו. הסרדיוט המקומי הוא כל יכול ודעתו מכרעת בכל דבר. ודוקא הסרדיוט הלובליני ויועציו היו נוחים ליהודי המקום. כנראה היה שכרם בצידם, כי נתנו את עצמם לעזור את עיניהם. עד כמה שתנאי המקום הירשו התעסקו היהודים במסחר ובמלאכה והנוגשים הנאציים הסיחו את דעתם מהם. לובלין נתפרסמה "כגן עדן" ליהודיה בהשוואה אל ורשה ואל טשנסטוחוב.

אבל הורע מזלם של יהודי לובלין והמרצח היממלער בא לבקרה. ביקור זה הביא להם את אסונם הנורא. דבר ראש המרצחים היה: "רב יותר מדאי מספר היהודים בעיר ספרות זו" ! חוץ מזה פרץ בה דבר הטיפוס והירבה את חלליה כפי המקובל בכל מקום שהנאצי מעמיד בו את כף רגלו. במגיפת הטיפוס שאינה יודעת גבולים ואין מפלט ממנה לכל הנמצא בקירבתה ראה ראש המרצחים סכנה גדולה לאוכלוסייה הארית.

ובכן — גירוש! כאן מצא אף תואנה לנקום ניקמת הדם הגרמני השפוך באשמת יהודי רוסיה ואמריקה שקראו מלחמה על הנאציזם. דבר ראש המרצחים יצא ותיכף הוכן טבח ביושביה היהודים.

